

Stora kvarndöden vid Disaån

Bara en av fjorton återstår

Gregårds kvarn vid Disaån inom Odeshögs kommun skall läggas ned. Vid Disaån, som rinner upp i Holaveden och ut i Tåkern, har det funnits fjorton kända kvarnar. Efter nedläggningen av Gregårds kvarn återstår endast en, nämligen Kroxeryds kvarn 4 km uppströms Disaån.

Det är alltid vemodigt med nedläggelser av vilket slag det vara må. Många kvarnar har drabbats av strukturosvandningen och försvunnit. Den nu aktuella kvarnen har haft en uppgift att fylla. Viktigt för många. Men den är också i allra högsta grad intressant även ur historisk synpunkt. Den hette ursprungligen Haningetorps kvarn och var en utjord till gården Haningetorp i V Tollstad, och den gården kan föras 600 år tillbaka i historien. Det första kända namnet på Haninge och Haningetorp var Hanhögha. Om man översätter namnet till modern svenska betyder det gården invid Hanes gravhög. Någon gång på 1930-talet byggde man en ny mangårdsbyggnad på den högsta kullen vid Haninge. Man påträffade då ett skelett efter en man av ovanlig storlek. En ordsbo berättar att "han hade käkar som en häst". Fyndet anmäldes aldrig till de antikvariska myndigheterna, men kanske var det Hanes kvarlevor man då påträffade.

1358 gjorde Daniel Nilsson, som förde en stolpe i sitt vapen, ett jordbyte med Alvastra kloster, som därvid fick Hanhögha och Hanögha-

torp. Efter Västerås riksdag drogs gårdarna in till kronan. Därefter har de kommit i ätten Bielkes ägo och ärvdes sedan av Johan Oxenstierna, son till den store Axel Oxenstierna, vars mor var född Bielke. Kronan bytte till sig Haningetorp av greve Oxenstierna, som var Sveriges legat i Tyskland och president i Wismarska tribunalen.

Sedan ägdes gården av Intendent Zackarias Rehnberg, som var storgårdsägare i Lysing och bl a givit namn åt Rehnstad. Då Rehnbergs arvingar övertog gården drabbades den av Karl XI:s reduktion och har därefter tillhört olika bondefamiljer. Mellan 1849 och 1870 hette ägaren Gustaf Persson, sedan Sven Johanson till 1895.

Kvarnen är till stora delar mycket ålderdomlig. Ursprungligen torde den endast ha varit hälften så stor som den nuvarande. Bjälkarna i vattenrännans grund är så gamla att de huggits av, ej sågats. De är handskrädda och av kraftig dimension. I fallet är det natursten och hela anläggningen gör ett mycket ålderdomligt intryck. Dammanläggningen är också mycket gammal. Kvarnen är delvis driven med vatten från Disaån, delvis elektrifierad.

Läget är utomordentligt vackert. Rena idyllen. Kvarnen ligger i en dälld och i den omedelbara närheten finns såväl resta bautastenar som runstenar. Man befinner sig i ett

kulturlandskap med relikter från vårt lands förhistoria.

Kvarnen har ju ursprungligen hettat Haningetorps kvarn och namnet Gregårds kvarn är ganska nytt, säger mjölnare Harry Lind. Det ursprungliga namnet fanns ännu 1918 och därefter har man tydligen uppkallat kvarnen efter gården som ligger här omkring. Det är ju i många avseenden en märklig kvarn. Då jag kom hit 1944 låg kvarnbyggnaden i V Tollstad socken, bostadshuset i Heda och ett uthus i St Åby. Det innebar att jag betalade skatt till tre socknar. Efter kommunreformen 1953 blev det ju Alvastra kommun för vår del och nu är det Odeshögs storkommun.

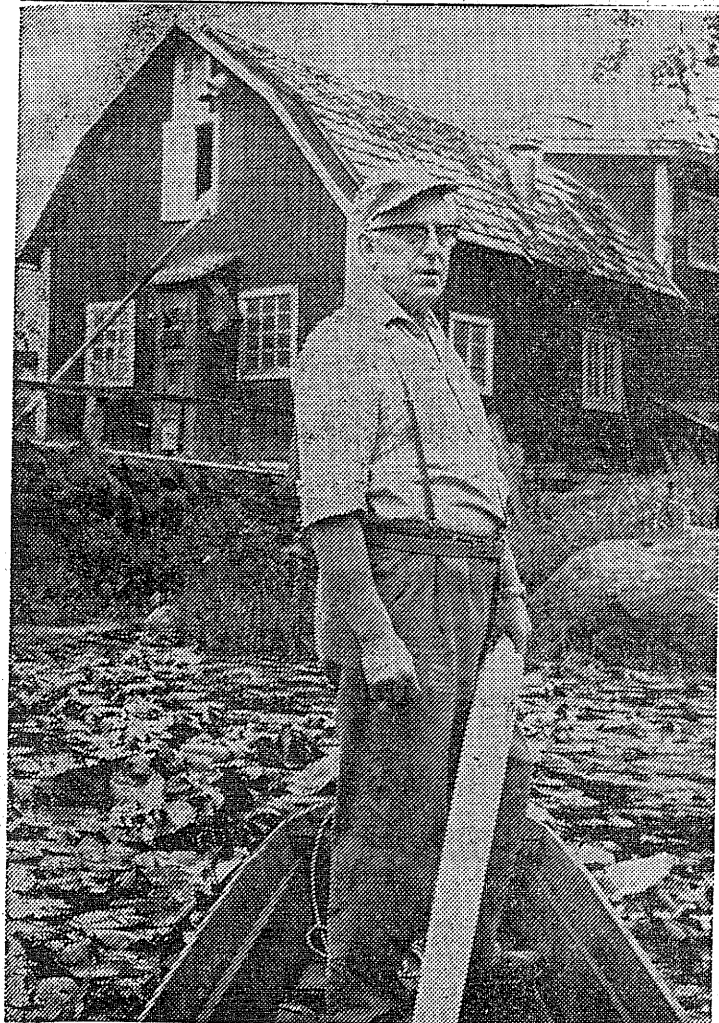
Ägare före mig var Arvid Karlsson och före honom var det innehavaren och brukaren av Gregård. Tyvärr finns det inga papper på byggnaden före denna tid, men man behöver inte mera än titta på kvarnbyggnaden för att se att den är av ansenlig ålder. Då jag kom hit var den endast hälften så står som nu, och det fanns heller inte elektrisk ström.

Man förstår utvecklingen inom kvarnrörelsen, då man vet att det funnits fjorton kvarnar vid Disaån och att det efter 1 september endast blir en kvar, fortsätter herr Lind. Jag kommer inte att sälja kvarnen utan har för avsikt att behålla hela bebyggelsen här. Lönsamheten är så liten att jag inte tror att någon har intresse av att driva kvarnen i framtiden. Såväl vår villa som kvarnbyggnaden ligger emellertid så vackert vid ån och i denna historiska bygd att vi vill behålla det.

Det är vemodigt både för mig och för lantbrukarna i trakten att jag nu lägger ned verksamheten. Det är emellertid den minskade lönsamheten och årets skördeutfall som gör det omöjligt för mig att fortsätta verksamheten som mjölnare. Det kommer att bli en stor utslaktning av kreatur i dessa trakter och då mister jag mycket malning till lantbrukarna. Det går ju inte att existera på hur små inkomster som helst. Jag har föredragit en annan verksamhet att ägna mig åt.

Nu blir det alltså endast Kroxeryds kvarn kvar vid Disaån. Den ligger inte långt härifrån och dessutom har ju lantbrukarna möjlighet att vända sig till kvarnen i Rök. De blir alltså inte helt strandsatta, slutar hr Lind.

Gregårds kvarn som under namnet Haningetorps kvarn kan ledas tillbaka till 1300-talet i en bygd med minnen från förhistorisk tid kommer att tystna. Det är vemodigt, sade Harry Lind. Det är ett riktigt uttryck för vad man känner. Det är inte endast så att traktens lantbrukare mister möjligheten till malning på nära håll, det är heller inte endast så att ett företag försvinner utan det är också så att bygden förlorar kulturellt. Kvarnen vid Disaån med sin vackra damm, med uråldriga stenfundament, med månghundraåriga stockar i grunden skulle man vilja ha kvar som ett minnesmärke och allra helst skulle man velat ha den kvar i funktion — inte med stillastående kvarnhjul

Mjölnare Harry Lind vid Gregårds kvarn, som nu skall läggas ned